

ועדת העזרה וההצלה בבודפשט

גוף שבסוף 1941 החל לפעול במתן סיוע לפליטים יהודים בהונגריה. ואולם, רק בינואר 1943 הוקמה הוועדה רשמית, בעקבות פנייה מארץ-ישראל להיות צינור לסיוע ולמידע במרכז אירופה. הוועדה היתה מורכבת מנציגי הקבוצות הציוניות, שהיו קטנות, שוליות וחוקיות למחצה, ובהנהגתה השתתפו אוטו קומויי, איש הציונים הכלליים ויושב-ראש ההתאחדות הציונית בהונגריה, ינה פרנקל איש 'המזרחי', ארנה (צבי) סילדיי איש 'השומר הצעיר', ויואל ברנד, ישראל רז'ה קסטנר ושמואל שפרינגמן מן ה'איחוד'. בעת כיבוש הונגריה בידי הגרמנים ב-19 במרס 1944 הצטרפו להנהגה עוד מנהיגי נוער ופליטים: יושקו באומר, עוזיאל ליכטנברג, משה רוזנברג, זיגפריד רות, משה שווייגר ודב וייס. בראש הוועדה עמד, רשמית, אוטו קומויי, ואולם, מנהיגה למעשה היה קסטנר. מטרותיה של הוועדה בתחילת דרכה כללו הצלת יהודים על-ידי הברחתם להונגריה, מתן סיוע לפליטים יהודים בהונגריה והכנה לקראת התגוננות יהודי הונגריה ביום פקודה.

הברחת יהודים אל מעבר לגבול לתוך הונגריה היתה בטיפול של מחלקת 'טיול' בראשותו של יואל ברנד. פעולתה התבססה על רשת מפותחת היטב של יהודים ולא יהודים נועזים, שחירפו את חירותם ונפשם מטעמים אידיאליסטיים הומניטריים או בגלל תמורה כספית. לפני כיבוש הונגריה בידי הגרמנים הצליחה מחלקת 'טיול', בסיוע חברי תנועות נוער ציוניות ובסיוע 'קבוצת העבודה' בסלובקיה, להבריח להונגריה כ-1,100 יהודים מפולין, ועוד 1,000 יהודים אחרים מפולין הגיעו בכוחות עצמם. הוועדה גם סייעה לכ-13,000 הפליטים היהודים האחרים בהונגריה, בהם כ-8,000 פליטים מסלובקיה וכ-4,000 מגרמניה.

הוועדה היתה חוליית קישור חיונית בין הארגונים היהודיים בעולם החופשי ובין הקהילות המדוכאות בפולין ובסלובקיה. היה לה קשר הדוק עם 'ועד ההצלה בקושטא' בראשותו של חיים ברלס, ועם סניף 'החלוץ' בשווייץ בראשותו של נתן שוואלב. היא גם שיתפה פעולה באורח הדוק עם מנהיגים יהודים בסלובקיה בעיקר עם נציגי 'קבוצת העבודה', ועם קבוצות מחתרת יהודיות שונות בדרום פולין. ב-1944-1945 התרחבו הקשרים הללו וכללו גם מגעים עם הנציגים שישבו בשווייץ של הארגונים היהודיים הגדולים, ובהם ארגון ה'ג'וינט' האמריקני, ועם ה'ועד לענייני פליטים' של ממשלת ארצות-הברית.

המגעים הללו כללו העברת כספים, חילופי מידע והעברת מכתבים, עיתונים ודיווחים על המחנות והגטאות. הדברים הללו נעשו בידי בלדרים, ובהם אנשים במשרד החוץ של הונגריה ובשירותי המודיעין של המטות הכלליים של הגרמנים ושל ההונגרים. כתוצאה מכך היטיבו ראשי הוועדה והבאים עמהם במגע תמיד לדעת את הפרטים המחרדיים של תוכנית ה'פתרון הסופי' של הנאצים יותר מרוב הגורמים האחרים באירופה.

עם כיבוש הונגריה בידי הגרמנים חילקו ראשי הוועדה ביניהם את תחומי הפעולה למען הצלת יהודי הונגריה. קומויי טיפל בצד ההונגרי, קשר קשרים וניסה להבטיח תמיכה מצד מנהיגי השלטון, מנהיגים פוליטיים וראשי הכנסייה. קסטנר וברנד קיבלו עליהם את התפקידים השנויים במחלוקת של מגע עם הגרמנים.

נראה שהמגעים הראשונים בין ראשי הוועדה ובין הגרמנים החלו ב-5 באפריל 1944. המשא-ומתן להצלת יהודים שבא בעקבות המגעים הראשונים היה מושתת על 'תכנית אירופה' שיזמו באוקטובר 1942 הרב מיכאל דב ויסמנדל וראשי 'קבוצת העבודה' האחרים, בעקבות העסקה שעשו לפני-כן, באותה שנה, עם דיטר ויסליצני ושנראה היה להם שהצליחה. המשא-ומתן שניהלו אדולף איכמן וקורט בכר, קיבל את אישורו של ה'משרד הראשי לביטחון הרייך' בברלין. נראה כי הנאצים קיוו לסחוט את מירב התועלת הכלכלית לרייך, ועם זאת להבטיח שה'פתרון הסופי' יוצא לפועל בלא כול תקלות. להצעה הנודעת לשמצה שלהם 'סחורה תמורת דם', שבה הביעו הנאצים את נכונותם להמיר מיליון יהודים בסחורות מסויימות, היתה עוד מטרה, והיא תקיעת טריז בין בעלות-הברית המערביות ובין ברית-המועצות, כך שמעצמות המערב יצטרפו לגרמניה הנאצית במלחמתה בכוחות הסובייטיים. ראשי הוועדה ניצלו את ההזדמנות כדי לנסות ולמנוע את הוצאת תוכנית ההשמדה של הנאצים אל הפועל, או למיזער להשהותה.

ב-17 במאי 1944, יומיים אחרי התחלת שילוחי ההמונים להשמדה, יצא ברנד לתורכיה כדי להביא את הצעת הס"ס לשימת-ליבן של בעלות-הברית. קסטנר וחברים אחרים בוועדה, וכן מנהיגים יהודים אחרים, התמקדו אז בנקודה אחת שהועלתה במגעים עם הס"ס. באפריל העלה ויסליצני לראשונה את ההצעה להתיר לכמה מאות מיהודי הונגריה לצאת ברכבת למערב, וההצעה הועלתה שוב בקשר לשליחותו של ברנד. הנאצים קראו למשלוח ההוא מחווה של רצון טוב, ואילו מנהיגי היהודים הבינו, שאפשר שהמדובר הוא בהזדמנות חד-פעמית להציל יהודים, שיש לנצלה עד תום. לא כול היהודים הסכימו שאפשר לסמוך על הנאצים, וצעירים ציונים רבים שהוצע להם לנסוע באותה רכבת סירבו לעשות זאת. בסופו של דבר אורגנה קבוצה בת 1,684 יהודים מכול מגזרי החברה, ובכללם בני משפחה של ראשי הוועדה וחברים שלהם. קסטנר וקומויי סירבו שניהם להצטרף לקבוצת הנוסעים ברכבת, בסוברם שמחובתם להישאר בהונגריה כדי לקדם את מאמצי ההצלה. ב-30 ביוני 1944 יצאה הרכבת מבודפשט, ואחרי שהות קצרה, יחסית, בברגן-בלזן, הובאו כ-300 מבני הקבוצה לשווייץ. בסוף אותה שנה נשלחו שאר בני הקבוצה לשווייץ.

המשא-ומתן עם הס"ס נמשך עד תחילת 1945. מקיץ 1944 היה סלי מאיר, נציג ה'ג'וינט' בשווייץ, לאחד המשתתפים החשובים במגעים ההם. קסטנר נסע לשווייץ, בלוויית קורט בכר ואנשיו, כדי לדון בהצעות השונות עם סלי מאיר. לוועד לענייני פליטים של ארצות-הברית נמסר על המגעים הללו, ונציג הוועדה בשווייץ רוזוול מקלנד אף נפגש עם בכר ב-5

בנובמבר. קו הפעולה של מאיר, שבו תמך הוועד לענייני פליטים, היה למשוך את הנאצים בהצעות מבלי לתת להם דבר של ממש, מאחר שרצונם של הנאצים להגיע לכלל הסכם ולצבור לזכותם הוכחות של בעלי רצון טוב גדל ככול שהתברר יותר ויותר שהם עתידים לנחול מפלה במלחמה. הדבר יצר עימות בין מאיר ובין קסטנר, שרצה לסכם עסקה להצלת שארית יהודי הונגריה. ואולם, ביוזמתו של מאיר הורחבה יריעת הדיונים לכלל משא-ומתן בדבר הצלת שארית היהודים בכול ארצות אירופה שבשלטון הנאצים.

למרות שלא סוכמה עסקה כלשהי הניבו הדיונים תוצאות ניכרות. הישג חשוב היה הצלתם של כ-21,000 יהודים, בעיקר מחלקיה הדרומיים והדרום-מזרחיים של הונגריה של טריאנון (הונגריה בגבולותיה בשנות 1919-1938, שהם גם גבולותיה היום), ובכללם יהודים מדברצן, מסגד, מביה (Baja) ומסולנוק (Szolnok), והם הועברו ב-25-28 ביוני 1944 למחנה שטרסהוף שבאוסטריה והוחזקו שם ב'הקפאה' עד שישבו ברנד. הכשירים לעבודה שביניהם נשלחו לעבוד במפעלי תעשייה ובחקלאות, ורובם, ובכללם הזקנים והילדים, שרדו במלחמה. הישג אחר היה בכך שב-25 באוגוסט 1944 פקד הניריך הימלר שלא לשלח עוד יהודים מבודפשט להשמדה. בדצמבר קיבלו קורט בכר והמפקד העליון של הס"ס והמשטרה (Höherer SS-Und Polizeiführer) בהונגריה, אוטו וינקלמן, רשות מברלין לקיים את הגטו בבודפשט, ששוב נשקפה ליושביו סכנת גירוש, וזאת לצורך המשא-ומתן.

אחרי מפלת הונגריה הוסיף קסטנר לנסוע עם בכר באירופה המרכזית והמשיך לסייע ליהודים. קסטנר סיפק מזון ותרופות ליהודים שבמחנה שטרסהוף, סייע ליהודים מסתתרים בברטיסלובה שבסלובקיה, אירגן משלוח של יהודים מסלובקיה לשווייץ שבו נכלל גם הרב וייסמנדל, ונראה ששיכנע את בכר להפעיל את סמכותו כדי להבטיח שמחנות נויגמה וברגן-בלזן יימסרו לבעלות-הברית בלי התנגדות. גם הצלת יהודים דרך ברגן-בלזן היתה פרי המשא-ומתן, ואולם, הפעולה ההיא, וכן עדותו של קסטנר אחרי המלחמה לטובת קורט בכר ואנשיו, עוררו בישראל באמצע שנות ה-50 חילוקי-דעות ומאבק פוליטי. הרכבת ובה קבוצת 1,684 היהודים מהונגריה שבסופו של דבר הגיעו לשווייץ ופעילותו של קסטנר בקשר לכך עמדו במרכזו של משפט סנסציוני. בפסק-דינו שניתן ב-25 ביוני 1955 קבע שופט בית-המשפט המחוזי בירושלים בנימין הלוי, כי קסטנר 'מכר את נשמתו לשטן'. כעבור שלוש שנים, ביוני 1958, הגיע בית-המשפט העליון ברוב דעות למסקנה הפוכה. קסטנר לא זכה לראות את צדקתו יוצאת לאור, כי ב-15 במרס 1957 נהרג בידי רוצח.

אחרי השתלטותו של פרנץ סלשי על הונגריה ב-15 באוקטובר 1944 פעלה הוועדה להבטיח שלא יאונה רע ליהודי בודפשט. חשיבות מיוחדת נודעה לפעילותו של קומווי, שהתנהלה במסגרת הצלב-האדום הבין-לאומי. מתחילת אוגוסט עמד קומווי בראש מחלקה A של משרדי הצלב-האדום הבין-לאומי בהונגריה, וזאת בחסותו של נציג הצלב-האדום הבין-לאומי בבודפשט, פרידריך בורן. קומווי פעל בעיקר בשיתוף עם חברי תנועות נוער ציוניות, אך נעזר

גם בבורן, בדיפלומטים אחרים של מדינות ניטרליות ובחברי מועצת היהודים (היודנרט), וסייע לארגן כמה פעולות הצלה שהתמקדו באספקת מזון, מחסה, הסקה והגנה מפני אנשי 'צלב החץ' המשתוללים בעת שלטונו של סלשי.

פעולה מרכזית היתה הצלתם של כ-5,000 ילדים יהודים בבתים מיוחדים. בתחילת ינואר נחטף קומוי בידי אנשי 'צלב החץ' ונרצח.

מעניין הדבר שהוועדה לא היתה מנהיגותה הרשמית של יהדות הונגריה, אך במהלך שלטון הכיבוש של הגרמנים היתה לכוח המכריע בציבור היהודי. קומוי, קסטנר וכמה מן הצעירים הציונים שעבדו עם הוועדה לא נמנו עם חוגי המנהיגות המסורתית, כי הם לא היו יוצאי הונגריה של טריאנון אלא יוצאי השטחים שסופחו ב-1938-1940, הם היו פליטים, וגילם ומעמדם החברתי לא זיכו אותם בהשתייכות לאנ"ש. קומוי היה הקרוב ביותר לקבוצת ההנהגה הרשמית, אך בהיותו ציוני עמד גם הוא בשוליה. אפשר שדווקא מעמדם הלא רשמי הוא שאיפשר להם לנסות ולפעול בדרכים לא שגרתיות למען הצלת יהודים, וכן לתפוס את מרכז הבימה ולהיות למעשה למנהיגי יהודי הונגריה בתקופה החמורה ביותר בתולדותיהם.